

Reflectie vanuit het Interkerkelijk Overleg Wereldvoedselvraagstuk

In deze bundel artikelen is geprobeerd een beschrijving te geven van het wereldvoedselvraagstuk en van de mogelijke oplossingen van dit probleem. Na een uitvoerige inleiding op het vraagstuk (deel 1), zijn de stand van zaken (deel 2) en de verhouding tussen overheid en markt (deel 3) besproken. Het laatste deel is gewijd aan nadere reflectie op het voedselvraagstuk en op de mogelijke oplossingen (deel 4). Dit nawoord gaat in op de vraag wat de analyse en de voorstellen kunnen betekenen voor organisaties op het terrein van bezinning en actie met betrekking tot het wereldvoedselvraagstuk. Biedt het geheel een leidraad voor acties?

1. Inleiding

Deze bijdrage is mede bepaald door de ervaringen van de auteur binnen het Interkerkelijk Overleg Wereldvoedselvraagstuk (IOW), een overlegorgaan van (inter)kerkelijke organisaties die op uiteenlopende wijzen betrokken zijn bij het wereldvoedselvraagstuk. Daarbij moet gedacht worden aan voedsel- en voedingshulp, (mede)financiering en ondersteuning van programma's en projecten voor plattelandsontwikkeling, bewustwording en actie in Nederland en tenslotte ook onderzoek. Het IOW functioneert als gespreksplatform binnen de Nederlandse kerken om – binnen het kader van het eigen thema – ervaringen en visies uit te wisselen en om een geïntegreerde visie op het wereldvoedselvraagstuk te ontwikkelen. Daarnaast probeert het IOW in en vanuit de kerken aandacht te vragen voor de meer structurele aspecten van wereldvoedselvraagstuk. Het streven naar wat wordt genoemd een 'selectief handelsbeleid' geldt min of meer als leidraad voor de laatstgenoemde activiteit van het IOW. We komen op dit concept terug in de derde paragraaf. Binnen het IOW is een 'selectief handelsbeleid' uitgewerkt in de koffieactie en - in een wat breder verband - kritisch consumeren met het oog op de derde wereld.

Na deze inleiding gaan we nader in op de verhouding tussen 'studie'(onderzoek) en 'actie' (bewegingen), gevolgd door een bespreking van het concept 'selectief handelsbeleid'. Tenslotte wordt, mede op basis van deze bundel, de vraag gesteld in hoeverre het IOW zijn leidraad voor acties dient bij te stellen.

2. Studie en actie

Onderzoek naar honger en ondervoeding probeert de feiten te ordenen en de wetmatigheden die het wereldvoedselvraagstuk lijken te beheersen te analyseren. Een grotere kennis van de dynamische werkelijkheid stelt mensen in staat bij te dragen aan een oplossing van het wereldvoedselvraagstuk. De keerzijde van een grotere deskundigheid is echter dat ontdekt kan worden dat de speelruimte voor menselijk handelen in concrete situaties kleiner is dan wenselijk wordt geacht. We zouden wel willen dat de honger uitgebannen wordt door omvangrijke wereldwijde voedseltransporten; we weten echter dat deze 'oplossing' gezien de heersende wetmatigheden niet zal werken. We zouden wel willen dat honger en ondervoeding van de ene op de andere dag veranderen in overvloed; we weten echter dat een dergelijke ommekeer zo niet onmogelijk is, dan toch wel jaren zal vergen. Het erkennen van bepaalde wetmatigheden en van een beperkte speelruimte lijken

gepaard te gaan met de tolerantie van onmenselijkheid: het voortbestaan van honger en ondervoeding. De erkenning van een beperkte speelruimte voor veranderingen en deze tolerantie van onmenselijkheid staan op gespannen voet met bewustwording en actie. Deze moeten het immers hebben van het aanzetten van mensen tot anders denken en anders handelen met het oog op de mensen die lijden onder armoede. Intolerantie tegenover honger en ondervoeding is het motief bij uitstek. Vertrouwen in het succes van de actie is een voorwaarde voor het enthousiasmeren van mensen. Nuanceringen (de werkelijkheid is ingewikkelder dan je denkt) en het spreken over een minimale speelruimte (vechten tegen de bierkaar of is dat wel het goede gevecht) hebben het risico een enthousiaste beweging te verlammen.

Het onderkennen van het spanningsveld tussen studie en actie is van grote betekenis als het gaat om de vraag wat overlegorganen en bewegingen als het IOW kunnen bijdragen aan de verwerkelijking van de aangedragen ‘mogelijke oplossingen’.

3. Selectief handelsbeleid

Het Interkerkelijk Overleg Wereldvoedselvraagstuk (IOW) heeft bij zijn oprichting (1983) gekozen voor het actieperspectief van een ‘selectief handelsbeleid’. Met dit perspectief werden enkele lijnen verbonden.

De eerste lijn was afkomstig uit het onderzoeksproject ‘Het Nederlandse agrocomplex en de derde wereld’ van het Oecumenisch Studie en Actiecentrum voor Investerings (OSACI). Uit dit onderzoek kwam naar voren dat Nederland vooral via handelsrelaties verbonden is met de (toenmalige) derde wereld. Het onderzoek leidde niet tot een algemeen oordeel over de handel. Handelsstromen kunnen zowel armoede veroorzaken als armoede verhelpen, zo meenden de onderzoekers. In termen van het onderzoeksrapport: de handel kan de zelfbeschikking met betrekking tot de voedselvoorziening (wat soms versmald wordt tot voedselzelfvoorziening) zowel vergroten als verkleinen. Eventuele acties, zo luidde een andere conclusie, moeten zich richten op het bevorderen van ‘goede’ handelsstromen en op het ontmoedigen van ‘slechte’ handelsstromen.

Het bewustwordingswerk zorgde voor de tweede lijn. Een zo breed mogelijk publiek diende in woord en daad te kunnen deelnemen. Door in het eigen leven (op bescheiden schaal) te kiezen voor de armsten, kan de doelgroep ervaren en leren hoe economische structuren werken. Deze lijn is uitgewerkt door contacten te leggen met coöperaties, boerengroepen, vrouwengroepen e.a. in de derde wereld en ook door te proberen als consument rekening te houden met de belangen van de armsten. De derde lijn zorgde voor de verbinding tussen de persoonlijke keuzes en de economische structuren. Als veel consumenten anders kiezen, zo was en is de gedachte, dan zal de productie- en handelstructuur zich moeten aanpassen aan deze nieuwe voorkeur van de consument.

De koffieactie, inclusief de oprichting van het Max Havelaar keurmerk en de gesprekken met de Vereniging van Nederlandse Koffiebranders en Theepakkers (VNKT), vormt de meest volledige en ten dele ook succesvolle uitwerking van het concept ‘selectief handelsbeleid’. De internationale handel in koffie was en is zeer omvangrijk. Koffie behoort nog steeds tot de belangrijke exportproducten van de lage- en middeninkomenslanden. Koffieboeren

klaagden via ontwikkelingsorganisaties (waaronder IOW-participanten) over de te lage prijs die ze voor hun koffie ontvingen. Ze stelden echter geen prijs op liefdadigheid; ze wensten hogere prijzen en betere handelvoorwaarden. Omdat er al een bescheiden alternatief handelscircuit was voor ‘zuivere koffie’ en omdat koffie veel gekocht en gebruikt wordt, leende dit product zich zeer goed voor acties in het kader van een selectief handelsbeleid.

De eerste actiedoelstelling was het stimuleren van het gebruik van ‘zuivere koffie’, zowel op het niveau van klein- als op dat van grootverbruikers, en verhoging van de omzet van het ‘alternatieve’ circuit die de ‘zuivere koffie’ op de markt bracht. Verhalen over en bezoeken van koffieboeren hebben hierbij een belangrijke rol gespeeld. Plaatselijke groepen deden enthousiast en zeer voortvarend mee. Zij leerden ook veel van discussies met familieleden, kerken- en parochieraden teneinde hen te bewegen over te gaan op zuivere koffie.

De tweede doelstelling was de beïnvloeding van het inkoopbeleid van het bedrijfsleven. De te realiseren omzetverhoging van de ‘zuivere koffie’ was daarbij bedoeld als drukmiddel. De onderhandelingen met de VNKT, lees de grote koffiebranders, leidden uiteindelijk niet tot een overeenkomst. Wel bleek tijdens de gesprekken met de VNKT dat vooral enkele kleinere koffiebranders zeer geïnteresseerd waren in de koffieactie. Deze ervaring leidde tot een derde doelstelling.

De derde doelstelling was om in samenwerking met koffiecoöperaties en kleine koffiebranders een keurmerk ‘zuivere koffie’ op de schappen van de supermarkten te krijgen. Deze doelstelling resulteerde in het keurmerk ‘Max Havelaar’. Deze koffie wordt onder relatief gunstige voorwaarden gekocht van geselecteerde koffiecoöperaties.

Het aantrekkelijke van de koffieactie is dat gedurende de actie en de onderhandelingen de kennis van de koffiemarkt toenam. De speelruimte die er was lijkt goed gebruikt te zijn. Veel mensen kunnen en konden deelnemen aan de actie. Het resultaat van individuele keuzes kon gebruikt worden als een pressiemiddel op koffiebranders. De koffiebranders zijn mat ander woorden vooral via de markt aangesproken en veel minder door een moreel appèl. De motivering van de mensen was voor een belangrijk deel te danken aan de bezoeken en de verhalen van koffieboeren. Het enthousiasme lijkt vooral ingegeven door de concreetheid (we kunnen iets doen) en door de presentatie van successen (het helpt).

4. Een verouderde leidraad?

Het concept van een ‘selectief handelsbeleid’ heeft een aantal beperkingen. We willen deze, mede tegen de achtergrond van de voorgaande 13 hoofdstukken kort samenvatten.

Vermoedelijk onbedoeld, maar daarom niet minder hardnekkig, worden honger en ondervoeding uitsluitend in verband gebracht met de agrarische sector. De term ‘agrocomplex’ duidt op het geheel van relaties tussen de landbouw, de agro-industriële sector (toelevering aan de landbouw en de verwerking van landbouwproducten), de agrodienstensector (banken en distributie, voor zover deze betrekking hebben op de landbouw en op agrarische producten) en het beleid van overheden t.o.v. deze sectoren. Voor een onderzoek is het ‘Nederlandse agrocomplex en de derde wereld’ een logisch afgebakend geheel. Voor een analyse van en een visie op het wereldvoedselvraagstuk is deze benadering

echter te beperkt. In het verlengde van deze opmerking is er geen principiële reden om het selectief handelsbeleid uitsluitend te richten op agrarische producten.

Als criterium ter beoordeling van handelsstromen is het begrip zelfbeschikking van mensen en gemeenschappen met betrekking tot de eigen voedselvoorziening gehanteerd. Kritiek hierop is niet ter zake, wel op de uitleg die gegeven wordt. Zelfbeschikking wordt niet per definitie het beste gegarandeerd door te streven naar voedselzelfvoorziening op het niveau van huishouden, gemeenschap of land.

Het zoeken naar mogelijkheden om vanuit Nederland en de Europese Gemeenschap bij te kunnen dragen aan een vermindering van honger en ondervoeding, lijkt bijna automatisch te leiden tot een overschatting van onze oorzakelijke betrokkenheid en tot een onderschatting van oorzaken binnen de landen waar honger en ondervoeding zich voordoen. Onze overschatting is overigens mede een reactie op de ontkenning van iedere oorzakelijke betrokkenheid door betrokkenen in de politiek en het bedrijfsleven.

Ook kunnen vragen gesteld worden bij de sterke gerichtheid op handel. Zeker op mondiaal niveau is nauwelijks te bepalen welke handelstructuren ten goede komen aan de armen. Voor zover de armen werkelijk invloed ondervinden van veranderingen in markten, zullen hun belangen drastisch uiteenlopen. Ook kan de vraag gesteld worden of handel na tien jaar nog steeds de meest relevante relatie tussen Nederland en de lage- en middeninkomenslanden is. Handel in goederen mag dan concreet (en hanteerbaar voor consumenten en dus voor acties) zijn, allerlei vormen van hulp of de verdeling van de natuurlijke hulpbronnen zijn minstens zo belangrijk als het gaat om het terugdringen van honger en ondervoeding. Een betrekkelijk nieuw thema is de (bedoelde en vooral onbedoelde) overdracht van de westerse cultuur en levensstijl. De verdere versterking van traditionele culturen, de vergroting van tegenstellingen en de ecologische onhoudbaarheid van een situatie waarin ieder mens zoveel consumeert als in de westerse industrielanden gebruikelijk is, worden daarbij als nadelen genoemd. Hiermee zijn uiteraard ook vraagtekens geplaatst bij de westerse cultuur en levensstijl.

Tenslotte kan met betrekking tot de koffieactie opgemerkt worden, dat de positieve effecten enerzijds liggen op het niveau van bewustwording van grote groepen mensen en anderzijds ten goede komen aan de betrokken koffiecoöperaties en – niet te vergeten – de kleine koffiebranders. Zonder afbreuk te willen doen aan deze positieve effecten, kan de vraag gesteld worden of de actie een voldoende antwoord biedt op de achterliggende oorzaken: een omvangrijke overproductie (leidende tot lage prijzen) en het eenzijdige exportpakket van een aantal koffie-exporterende landen.

Met deze kanttekeningen is de leidraad voor IOW-acties, het selectieve handelsbeleid, niet geheel van tafel. Een aantal vooronderstellingen behoeft actualisering. Ook zal de pretentie (als die ooit bestaan zou hebben) dat consumentenacties het antwoord op honger en ondervoeding is, genuanceerd moeten worden. Het aantrekkelijke van het ‘selectief handelsbeleid’ was en is, dat ingewikkelde problemen soms op eenvoudige wijze en soms letterlijk op het bord van een breed publiek worden gebracht. Het vormt een antwoord op de wens van velen iets concreets te willen doen.

5. Nieuwe thema's

Een belangrijke conclusie van deze bundel is dat de oplossingen voor honger en ondervoeding gezocht moeten worden in de landen waar deze zich voordoen. Slechts in uitzonderingssituaties kan overwogen worden van buiten in te grijpen. Nationale overheden, maar niet alleen zij, hebben een belangrijke verantwoordelijkheid als het gaat om het verminderen en uitbannen van honger en ondervoeding. De IOW-participanten kunnen daarop alleen invloed uitoefenen via de keuze van projecten en partners en via de criteria die hierbij gehanteerd worden. Ook de uitwisseling van ervaringen in de verschillende landen kan functioneel zijn.

De mogelijkheden van landen om voedselzekerheid te verwezenlijken zijn echter niet alleen afhankelijk van binnenlandse ontwikkelingen. Ook de internationale omgeving is van belang. Zonder de interne oorzaken van honger en ondervoeding te willen onderschatten, richt het IOW zich van oudsher vooral op de externe oorzaken. In concreto: hoe kunnen we vanuit Nederland uiting geven aan ons medeleven met armen elders in de wereld? De documentatiebundel bevat een aantal waardevolle suggesties. Naast hulp worden ook andere mogelijkheden aangedragen. Deze mogelijkheden zijn gebaseerd op de erkenning en de formele vastlegging van de rechten van anderen. Van daaruit zijn enkele uitdagende opmerkingen gemaakt met betrekking tot de markttoegang, internationale migratie en de beschikkingsmacht over natuurlijke hulpbronnen. Zeker beide laatste thema's zijn voor het IOW nieuw. De achterliggende ethische redenering is ook anders dan in oecumenische kringen gebruikelijk is. Michiel Keyzer betreft de (economische) ethiek vooral op de wijze waarop de maatschappij georganiseerd is. In de oecumene ligt het accent meer op het verantwoordelijk handelen van individuen en gemeenschappen. Daarmee zijn beslist niet alle verschillen benoemd en verklaard. Het IOW zal, mede op basis van deze bundel, het gesprek over 'honger en ethiek' in brede kring voortzetten.

Een aantrekkelijk aspect van de nieuw geopperde thema's is dat 'hulp' uit de sfeer van een wisselvallige goedgeefsheid van de donoren gehaald wordt. De hulp wordt nu gemotiveerd als recht, omdat inwoners van 'rijke' landen anderen welvaart onthouden door een overmatig gebruik van natuurlijke hulpbronnen en door het sluiten van de grenzen voor migranten. De vraag is hoe voor dergelijke voorstellen maatschappelijke en politieke steun te verkrijgen. Deze vraag dringt des te meer daar te voorzien is dat de realisatie van een dergelijk voorstel zal leiden tot aanzienlijke economische verschuivingen, dus van productiestructuren en van consumptiepatronen. Een volgende vraag is welke instanties bevoegd zijn eigendoms- en toegangsrechten toe te kennen en dus welke instanties aanspreekbaar zijn.

De belangrijkste uitdaging voor de komende tijd is daarom de bewerking van de nieuwe thema's tot politieke voorstellen. Wetenschappelijk accurate voorstellen zijn niet zonder meer politiek relevant. Het daarvoor noodzakelijke maatschappelijk draagvlak is sterk afhankelijk van de bereidheid van rijke mensen een deel van hun verworvenheden op het spel te zetten ten bate van de ander. Dat vergt een intensief proces van bewustwording en actie. Het IOW neemt zicht voor de inhoud van deze bundel in te brengen in het kerkelijk vormingswerk betreffende ontwikkelingssamenwerking en te vertalen in actieperspectieven. Tevens wil het IOW graag het gesprek met de politiek aangaan over een concrete uitwerking van de nieuwe mogelijkheden tot eerlijk delen zoals die in deze bundel naar voren komen.